

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה כח : נוסח הקידוש מהתורה ומדרבנן

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כח: נוסח הקידוש מהתורה ומדרבנן

*

רקע

להשלמת דיני קידוש והבדלה נעסוק בסוגיות נוספות המפוזרות במקומות שונים בש"ס. הסוגיה הראשונה היא מסוף הפרק, ובה דיון בנוסח הקידוש מהתורה ומדרבנן.

מקורות

- א. גמ' קיז: "אמר רבא ק"ש והלל גאל ישראל... ולא הו משתקי ליה"
- ב. רשב"ם ד"ה צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום
רי"ף כו. "אמר רבא ק"ש והלילא גאל ישראל... מקדש ישראל והזמנים וכן הלכתא"
ר"ן ד"ה גמ' צריך שיזכיר
תוס' רי"ד ד"ה צריך שיזכיר
- ג. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"א

ספר המצוות עשה קנה [מובא לעיל עמ' 87]

- ד. רמב"ן שמות כ, ז, "אבל לרבותינו עוד בו מדרש... בפעם אחת בכניסתו" [מובא לעיל עמ' 84]
- ה. ביאור הלכה סי' רעא סע' א ד"ה מיד, "עוד ראיתי לעורך בדין... מכל מקום הוא דוחק"
ביאור הלכה שם סע' ב סוד"ה דאיתקש זכור לשמור, "והנה ראיתי בחדושי רע"א..."

תוספות רי"ד קיז: ד"ה צריך שיזכיר

צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. כבר הוכחתי למעלה מדאורייתא אינו אלא מה שאנו אומרים בתפלה, ועל הכוס היא מדרבנן. ובכל המועדים אנו מזכירים יציאת מצרים בקידוש היום של תפלה אע"פ שאנו מזכירין בקידוש שעל הכוס, אבל בשבת בקידוש על הכוס אנו אומרים זכר ליציאת מצרים ובקידוש התפלה אין אנו אומרים אותו. וקשיא למה לא נתקן לאומרו בשבת בתפלה שהיא עיקר הקידוש מן התורה וגזירה שוה בשבת גמרינן לה וי"ט ילפי משבת ואמאי בימים טובים אמרי' ובשבת לא אמרינן?

הסבר הסוגיה

אמר רב אחא בר יעקב: וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. [גמ' קיז:]

הגמ' מאריכה מאוד בדיני קידוש אך כמעט אינה מתייחסת לנוסח הקידוש. ההתייחסות היחידה לנוסח הקידוש היא בגמ' בסוף הפרק [קיז:] האומרת שצריך להזכיר יציאת מצרים, ואומרת שחתימת הברכה בשבת היא "מקדש השבת" וביום טוב "מקדש ישראל והזמנים".

את החובה להזכיר יציאת מצרים בקידוש לומדת הגמ' מפסוקים: "כתיב הכא למען

תזכר את יום צאתך מארץ מצרים' וכתוב התם 'זכור את יום השבת לקדשו', ויש לברר אם דרשה זו דרשה גמורה וחייב הזכרת יציאת מצרים בקידוש מהתורה, או שדרשה זו אסמכתא בעלמא וחייב הזכרת יציאת מצרים בקידוש מדרבנן.¹

רשב"ם [ד"ה צריך שיזכיר], תוס' רי"ד [ד"ה צריך שיזכיר] ור"ן [כו. ד"ה גמ' צריך] אומרים שחייב הזכרת יציאת מצרים בקידוש נלמד בגזרה שוה מפסח, משמע שחייב הזכרת יציאת מצרים בקידוש מהתורה. הרמב"ם אינו מזכיר בהלכה חיוב הזכרת יציאת מצרים, וכנראה שלדעתו החיוב מדרבנן בלבד.²

רשב"ם, תוס' רי"ד ור"ן סוברים שחייב הזכרת יציאת מצרים מהתורה, אך כנראה שיש ביניהם מחלוקת לגבי מהות החיוב. הרשב"ם אומר שחייב הזכרת יציאת מצרים אינו בשבת בלבד אלא גם בימים טובים והוא נלמד "במה מצינו מפסח", התוס' רי"ד והר"ן מודים שהחיוב הוא גם בימים טובים אך הם אומרים שהוא נלמד משבת.³ שיטת התוס' רי"ד והר"ן ברורה, מפסח לומדים בגזרה שוה שיש חיוב להזכיר יציאת מצרים בקידוש של שבת, וקידוש של שבת מלמד ב"מה מצינו" על קידוש של ימים טובים. אך שיטת הרשב"ם צריכה עיון, כיצד ניתן ללמוד ב"מה מצינו" מפסח לקידוש של יום טוב, והרי לא מצאנו חיוב להזכיר יציאת מצרים בקידוש של פסח? על כרחנו ששיטת הרשב"ם היא שחייב הזכרת יציאת מצרים אינו חיוב בקידוש אלא חיוב במועד. ימים טובים קשורים ליציאת מצרים ולכן לומדים ב"מה מצינו" - כשם שבפסח יש חיוב להזכיר יציאת מצרים כך בכל ימים טובים יש חיוב להזכיר, שהרי קדושת ימים טובים קשורה ליציאת מצרים. שבת מבוססת על "שבת בראשית" ולכן לא ניתן ללמוד אותה ב"מה מצינו" אלא רק בגזרה שוה.

עולה מדברים אלו שלדעת תוס' רי"ד ור"ן חיוב הזכרת יציאת מצרים הוא דין בקידוש, ואילו לדעת הרשב"ם חיוב הזכרת יציאת מצרים אינו דין בקידוש אלא דין במועד, שחובה להזכיר שקדושת המועד קשורה ליציאת מצרים, והמקום הנוח ביותר לקיים חיוב זה הוא בקידוש.

שיטת הרשב"ם מאפשרת לתרץ את שאלת התוס' רי"ד מדוע אין מזכירים יציאת מצרים בתפילה. לשיטתו שחייב הזכרת יציאת מצרים הוא דין בקידוש, היה צריך להזכיר יציאת

¹ התורה תמימה [שמות פרק כ הערה נד] מפרש שהדרשה היא דרשה גמורה, אך אינה עוסקת בקידוש של שבת אלא בקידוש של פסח. רב אחא לומד בגזרה שוה שכשם שבקידוש של שבת צריכים להזכיר את יום השבת כך בקידוש של פסח צריכים להזכיר יציאת מצרים ואין די בהזכרת יציאת מצרים שבהגדה. הוא מביא ראיה לדבריו מדברי רב אחא בר יעקב המביא תחילה את הפסוק של פסח "למען תזכר את יום" ואחר כך את הפסוק של שבת "זכור את יום השבת לקדשו", משמע שפסח נלמד משבת ולא שבת נלמדת מפסח.

² המנחת חינוך [מצוה לא אות ה] טוען שחייב הזכרת יציאת מצרים בקידוש הוא מהתורה לכולי עלמא, והרמב"ם סמך על נוסח הקידוש שהוא מביא בהלכה ב, ושם מפורש שמזכירים יציאת מצרים. יש לציין שבמהדורת הדפוסים של ספר המצוות [עשה קנה] מוזכר חיוב להזכיר יציאת מצרים, אך במהדורת ר"ח העליר וברמב"ם פרנקל אינו מוזכר.

³ מהראשונים הללו משמע שגם קידוש ביום טוב מהתורה [עיין לקמן סוגיה נד עמ' 216] דיון בדין זה.

מצרים גם בתפילה, שהרי גם לתפילה יש דין של קידוש. אך לשיטת הרשב"ם די להזכיר פעם אחת, וחכמים תיקנו להזכיר בקידוש בלבד.⁴

מדברי הראשונים עולה מחלוקת נוספת לגבי נוסח הקידוש. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א] פוסק: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים... זכרהו זכירת שבח וקידוש". מפורש בדברי הרמב"ם שחיוב קידוש הוא לא רק לזכור את השבת אלא לזכור זכירת שבח וקידוש, זאת אומרת שיש לומר את שבחה של השבת ואת קדושתה. אמנם אין מהתורה נוסח מוגדר שחובה לאומרו, אך המזכיר את השבת ואינו מציין את שבחה אינו מקיים את המצוה מהתורה. הרמב"ם לומד דין זה מלשון הכתוב "זכור את יום השבת לקדשו" ומפרש שיש לזכור זכירת שבח וקידוש.

הרמב"ן [שמות כ, ז] מפרש פסוק זה פירוש אחר⁵: "אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה" - כפי שבית דין מקדשים את היובל כך עם ישראל מקדשים את השבת. לפירוש זה אין חיוב מהתורה להזכיר את שבחה של השבת, ודי להזכיר שהיום שבת קודש.

הגמ' [ק"ז:] מתייחסת גם לחתימת ברכת קדושת היום ומביאה מחלוקת בין רבא לבין סבי דפומבדיתא. סבי דפומבדיתא סוברים שחתימת ברכת קדושת היום זהה בתפילה ובקידוש, ואילו רבא סובר שהחתימה בתפילה היא "מקדש ישראל", וחתימת הקידוש היא "מקדש השבת" בשבת, ו"מקדש ישראל והזמנים" ברגלים.

שיטת סבי דפומבדיתא ברורה, הברכה עוסקת בקדושת המועד ולכן חותמים בקדושת המועד. שיטת רבא היא שמהות הקידוש היא קדושת המועד ומהות התפילה היא קדושת ישראל. הזיקה בין עם ישראל למועדים כפולה, עם ישראל מקדש את המועדים⁶ והמועדים מוסיפים קדושה לעם ישראל. קידוש נאמר ביחיד ולכן מתמקד בקדושת המועד, אך תפילה נאמרת בציבור וכנסת ישראל כולה עומדת לפני הקב"ה, ולכן היא מתמקדת בעם ישראל המתקדש מקדושת המועד⁷.

⁴ אמנם ברשב"ם מפורש שמזכירים גם בתפילה וגם בקידוש, אך אולי כוונתו מדרבנן בלבד.

⁵ עיין לעיל [סוגיה כג עמ' 83] דיון נרחב בפירוש הפסוק.

⁶ לגבי יום טוב ברור שקדושתו נובעת מעם ישראל שמקדשים ראשי חודשים, אך גם לגבי שבת ראינו את שיטת הרמב"ן שאף שקדושת השבת קביעה וקיימא, עם ישראל מצווה לקדשה ולהוסיף קדושה על קדושתה.

⁷ הגמ' שואלת על רבא: "צלותא ביחיד מי ליתיה וקידושא ברבים מי ליתיה". שאלת הגמ' לגבי תפילה ברורה, ניתן להתפלל בציבור וניתן להתפלל גם ביחיד, אך שאלתה לגבי קידוש אינה ברורה, קידוש נאמר ביחיד בלבד, ואף במקרה שרבים יצטרפו לקידוש הם לא יהיו ציבור אלא הרבה יחידים המקדשים ביחד. ניתן להביא מגמ' זו ראיה לנאמר לעיל [עמ' 115] שכשם שיש איסור מיוחד לחלל שבת בפרהסיא כך יש מצוה מיוחדת לקדש את השבת בפרהסיא, ולפיכך גם בקידוש יש קיום של ציבור. יש לציין שאין איסור מיוחד לחלל יום טוב בפרהסיא, וממילא אין גם מצוה לקדש יום טוב בפרהסיא, ואם כך שאלת הגמ' "וקידושא ברבים מי ליתיה" מתייחסת לקידוש של שבת ואינה מתייחסת לקידוש של יום טוב.

סיכום

מצות קידוש היא מצוה מהתורה, אך ניסוחה, כניסוח כל התפילות והברכות, הוא של אנשי כנסת הגדולה. ניתן להבין שהחיוב מהתורה הוא להזכיר את השבת בלבד, אך ניתן להבין שיש בקידוש רכיבים שחיובם מהתורה.

הגמ' אומרת שחייבים להזכיר בקידוש יציאת מצרים. מרשב"ם, תוס' רי"ד ור"ן משמע שחיוב זה מהתורה, ומהרמב"ם משמע שהחיוב מדרבנן.

הרמב"ם אומר שחייבים מהתורה להזכיר "זכירת שבת וקידוש", ומהרמב"ן משמע שאין חיוב להזכיר את שבחה של השבת.

הלכה

המגן אברהם [סי' רעא סק"א] פוסק שבקידוש שבתפילה יוצאים ידי חובת קידוש מהתורה. רבי עקיבא איגר [סי' רעא סע' א] מוסיף שאף באמירת "שבתא טבא" יוצאים ידי חובת קידוש מהתורה, שהרי השבת הוזכרה.

הביאור הלכה [סי' רעא סע' א ד"ה מיד, סע' ב ד"ה דאיתקש] מפקפק בדינו של רבי עקיבא איגר, שהרי באמירת "שבתא טבא" אין "זכירת שבת וקידוש", ומתלבט בדינו של המגן אברהם מפני שבתפילה של שבת אין מזכירים יציאת מצרים.

הביאור הלכה דן אם חיוב הזכרת יציאת מצרים בקידוש מהתורה או מדרבנן, וכן דן אם ניתן לקיים מצות קידוש מהתורה בקידוש שבתפילה הסמוך להזכרת יציאת מצרים הנאמרת בקריאת שמע וברכותיה.